

DÈNIA: DEL CACIQUISME AL FRANQUISME *

Teresa Ballester Artigues

EL CANVI DE SEGLE

Estudiar els "amos i senyorets" a la nostra comarca seria una tasca molt interessant ja que també els pobles xicotets tingueren els seus senyorets recordats, encara avui, com el senyoret Bertomeu de Teulada o el senyoret Joaquín Ballester de Tormos que desenvolupà la seua tasca político social a Gandia, tot i estant sempre vinculat al seu poble i a la comarca.

A la ciutat de Dènia no hi van haver cacics, però si que hi havien "amos i senyorets" situats en el graó inferior al cacic, detentant un poder econòmic i una clientela, però amb un poder polític i administratiu molt limitat i a una escala que no era ni provincial ni, molt menys, estatal, com en la que es desenvolupaven els autèntics cacics. Els "amos i senyorets" de Dènia, estaven supeditats als cacics del seu districte, tots ells molt entrelaçats amb els del districte de Pego i de Callosa d'En Sarrià. Aquests cacics foren, durant el segle XIX i bona part del segle XX, els conservadors Torres Orduña de Benissa i Sala Feliu de Pego, de la unió de les quals famílies succeïria Juan Torres Sala, que va casar amb María Morand Carbonell de Dènia. Aquestes unions familiars, eren habituals en tot l'entramat del sistema caciquil.

Però no tots els comerciants i propietaris de Dènia s'avingueren amb els cacics conservadors. Pel que fa al sistema caciquil a nivell polític, també entraven en joc els liberals que, en algunes ocasions, foren recolzats per alguns prohoms de Dènia com José Morand Bordehore el qual, dedicat al comerç de la pansa, en 1871 figurava com a tretzé contribuent de la província per contribució territorial, amb propietats a Dènia i a Pego, i influïa sempre en el vot a favor dels candidats liberals en els dos districtes. Però, pels seus interessos estrictament econòmics, no se'l pot considerar com un cacic. En qualsevol cas, els liberals tindran al llarg del segle XIX poc pes a la comarca i únicament a les primeries del segle XX destacaran figures com els Catalá de Xàbia.

Generalment, per a les eleccions legislatives el districte de Dènia es cobria pels candidats designats des del govern amb el beneplàcit dels cacics de la Marina, segons el torn. Entre els diputats que foren elegits per Dènia

(*) Aquest treball va estar presentat al Congrés Jaume I Ciutat de Dènia el 8 d'abril de 1995.

destaca el mateix Torres Orduña i un dels seus homes, Alvaro Valero de Palma que es presentava pel partit conservador però a les eleccions de 1905 és elegit pel partit liberal. El seu aliat en el món comercial de Dénia era Eduardo Millà, el qual trobarem recolzant el conservador Jorro Miranda, Comte d'Altea i, durant la Dictadura de Primo de Rivera, adaptant-se a la nova èlit político-econòmica, serà nomenat president de la *Cámara Pasera de Levante*.

En la major part de les ocasions s'elegien *cuneros*, persones que tenien poc a veure amb la comarca i amb Dénia, com és el cas de Santiago Reig Aguilar, advocat i antic alcalde d'Alcoi, que fou elegit Diputat per Dénia en 1910, en unes eleccions controlades pels partidaris del liberal Canalejas. El 1914, s'elegeix el liberal Eduardo Vega, que vivia a Sant Sebastià. Dintre del camp liberal, des de 1916 fins a 1923, va ser diputat per Dénia Salvador Raventós, canalegista i molt amic del xabier Celestino Pons i del cacic d'Oriola Ruiz Valarino.

Com es pot veure, l'entramat entre les persones vinculades al cacic funcionava a nivell de relacions personals entre els diferents districtes, per dominar un àmbit de poder superior.

El fet que a Dénia, entre 1910 i 1923, guanyaren els candidats liberals no significava de cap manera que existira més obertura política o més participació ciutadana, perquè en 1919 el liberal Salvador Raventós guanyà les eleccions amb el suport dels conservadors.

Eren els acords entre els cacics els que donaven els resultats favorables a un o a l'altre candidat i no la diferència entre l'un o l'altre partit, perquè, en definitiva, després, els polítics *cuneros* marxaven a Madrid i la política local continuaven fent-la els cacics de la comarca.

Aquest immovilisme on tot estava previst i dominat pel torn entre els dos partits caciquils, unit a un moviment obrer molt feble i poc organitzat i una població que necessita emigrar a l'Alger quan no hi havia feina en el camp, abocarà durant el segle XIX en un desinterés generalitzat de la gent per la política.

Hi ha notícia d'alguns conflictes socials a les darreries del segle XIX. En 1890 una vaga dels treballadors dels forns que demanen més jornal, i en 1892 una vaga dels carregadors del port. Però poc més.

Amb l'arribada del segle XX comença a naixer un cert associacionisme per a canalitzar algunes reivindicacions socials. Cal destacar d'entre aquestes societats *La Sociedad Obrera Dianense, La Fraternidad Obrera, La Justicia, La Sociedad de albañiles, carpinteros, aserradores mecánicos, canteros y obreros de carga y descarga del puerto, La sociedad de oficios varios -La Libertad- i La Unión Agrícola*. Fins i tot, podem trobar-nos amb una societat que en 1918 agrupa a les dones treballadores en el *Sindicato de Obreras el Despertar Femenino* arribant a les 2.000 afiliades. Són en general societats obreres que persegueixen millors condicions de treball.

Amb l'arribada del segle XX són més freqüents els conflictes socials. En 1902 fan vaga els obrers i canters reivindicant la jornada de 8 hores, i el mateix any els tonellers van a la vaga demanant millores salarials. En 1903 sabem d'una vaga d'asserradors mecànics.

SUSCRIPCIÓN
Temeso, 2 pesetas...
Año II

EL PORVENIR

Redacción y Administración
Cataluña, 21 - DENIA.
Los papeles se reparten gratis en los pueblos.

ORGANO OFICIAL DEL PARTIDO LIBERAL DE LA MARINA

Director: JUAN SERRANO PATROCINIO

Gerente: ANTONIO BERTOMEU BOLUFER

Alcanta 26 de Octubre de 1920. Núm. 01

POLITICA PROVINCIAL

Se han hecho muchos calendarios políticos pero nadie aún ha escrito el verdadero.

Desde que se dijo extrañamente la fecha de las elecciones generales para diputados a Cortes, que los calendarios políticos han adquirido una fantástica veracidad...

MADRID

El hombre-orquesta. Todos esos periodistas, que con igual asiduidad y simpatía...

La primera de Feria en Denia

Ya está en los días más hermosos y bonitos que quedamos acostumbrados, al ver los esteros...

Genasio Laredo

Información comercial

Don Juan Méndez, de Denia, nos comunica en alerta tanta, que en fecha 11 del corriente ha comecido a poner a disposición el Notario D. Mariano Via Cervantes...

¿Cuántas provincias tiene España?

El lunes 18 de octubre del año de nuestra cuenta se levantó pública la Orden de Madrid...

Instrucción pública

El ministro de Instrucción, don Joaquín de Peñaranda, ha decretado los procedimientos que hacen referencia en el artículo primero...

Rodadillo en un pese de rodillas

Unos días que quedo congnada aquí en la imprenta de gestacion, primero de la imprenta...

Rafael Puig

Gran Hotel Fornos DENIA

N.º 61 de El Porvenir, de 24 d'octubre de 1920. Hemeroteca A. Espinós. Xàbia.

Aquesta lluita social també esdevé una protesta contra el caciquisme. Així, en 1915, més de 4.000 obrers agrícoles i artesans es manifesten pacíficament davant els magatzems de Jaime Morand demanant pa, treball i més obres públiques. En 1916 i 1917 la societat Fraternidad Obrera participa amb altres forces polítiques en alguns mítings contra el caciquisme, la deficient administració local, l'abandonament del port i la necessitat de més escoles, amb acusacions directes al diputat liberal Salvador Raventós. Especial interès té la societat Fraternidad Obrera, presidida per José Calafat, qui, més tard, passaria a formar part de la Unió Obrera Dianense-CNT que en 1919 compta amb 2.021 afiliats.

A partir de 1919 el conflicte social s'agreuja i les vagues són més contundents i, conseqüentment, els patrons, a partir de 1920 comencen a prendre mesures de força, com la de no donar feina als sindicalistes.

La UGT no tindrà cap pes en les societats abans referides i es constituïrà molt més tard, amb la proclamació de la República, però sempre tindrà menys presència sindical que el sindicat majoritari de la CNT.

A la resta de la comarca, en aquest temps, no existeix cap tipus d'organització obrera i solament hi han societats de tipus agrari-catòlic.

A mesura que avança el segle, i davant la devallada del comerç de la pansa, s'intenten buscar noves alternatives econòmiques. Comencen les prospeccions hidràuliques per canviar el cultiu de secà a regadiu i augmenta el conreu de la taronja. Naixen les fàbriques de joguines, comptant-se en 1913 tres de metall i tres de fusta. Per la seua banda, la classe dominant encara confiava en solucionar tota la crisi de treball mitjançant obres públiques, promentent millores i realitzant viatges a Madrid amb els diputats per a poder aprovar les obres del port, la construcció d'escoles, el ferrocarril Muro-Pego-Dénia, etc.

En 1922 el conflicte social es troba al roig viu fent necessària la vinguda del governador civil per a posar fi a la vaga general. En aquest moment la patronal ja es troba organitzada en diferents societats com *Defensa de los intereses agrarios*, *La Unión Mercantil* i *La Unión Comercial e Industrial*. Però, a tot aquest procés de debilitació del caciquisme i auge del moviment obrer, va posar fi l'arribada de la Dictadura de Primo de Rivera.

LA DICTADURA DE PRIMO DE RIVERA.

Amb l'arribada, al setembre de 1923, de la Dictadura del general Primo de Rivera, es nomena un delegat governatiu militar en cada partit judicial. A Dénia va ser nomenat el tinent-coronel Julio Ribera i Atienza.

A nivell econòmic, cal destacar en aquest període l'intent de controlar, des de l'Estat, la comercialització de la pansa, creant-se en 1927 la *Cámara Pasera de Levante*, passant a ser el port de Dénia l'únic del País Valencià pel qual es podia exportar la pansa. El president de la *Cámara Pasera* fou Eduardo Millá, un cas clar d'adaptació a la nova classe política i econòmica de la Dictadura que afavorirà els grans propietaris i empresaris, o siga els "amos i senyorets", que ja dirigien el poder en els segles anteriors.

Ara, amb el Dictador, no existeixen protestes per part dels treballadors, ja que el moviment sindical organitzat, que a Dénia era la CNT, va quedar abolit. Els ciutadans, únicament podien afiliar-se al partit únic que havia fundat el Dictador *La Unión Patriótica*. El president de *La Unión Patriótica*, fou Francisco Doménech, propietari d'una fàbrica d'envasos, que va entrar a formar part d'aquesta nova èlit i que va ser Alcalde, des de finals de 1928, i va ocupar també el càrrec de president de la *Cámara Pasera*, poc abans de la seua dissolució.

Altres alcaldes de la dictadura foren el propietari Luis de Diego Carsi i l'apotecari Luis Devesa Giménez. La major part dels regidors de la dictadura eren conservadors i més tard ocuparen llocs en partits com la Dreta Regional

Agrària o altres que no estaven pel joc democràtic pluripartidista. Així Juan Devesa Giménez, després de passar pel partit Tradicionalista, del qual formava també part Francisco Calabuig Doménech, va estar durant la República el cap de Falange a Dénia i fou empresonat en esclatar la guerra. Els seus germans, José i Miguel Devesa Giménez, l'alcalde Luis de Diego Carsi i els regidors Rafael Bordehore Romany, Benito Palop Arabí, un germà d'Antonio Morató Bertomeu i Trinitario Mayans, entre altres, foren assassinats en els primers mesos de la guerra durant el període anomenat de "terror revolucionari".

El recolzament a la Dictadura pels sectors més conservadors i catòlics de la societat, que després jugaran un paper important en l'aparició de la Falange i sobre tot en el règim franquista, es va donar també a altres ciutats, com a Alacant tal i com ha assenyalat Francisco Moreno.

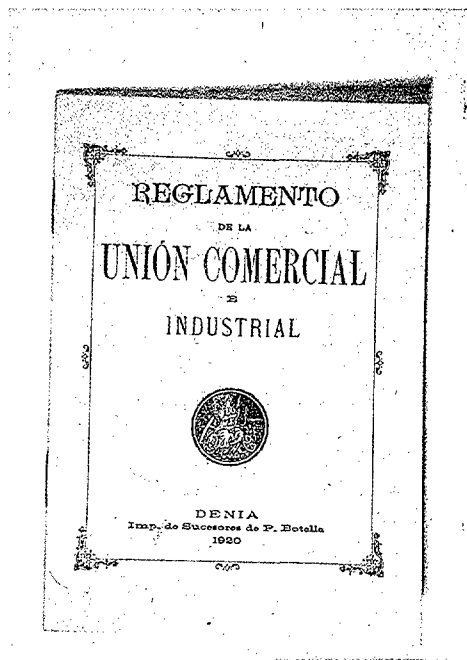
Sols l'arribada del règim republicà durà, en part, el trencament de la permanència en el poder dels personatges que, des de sempre, havien dirigit, a nivell polític, social i econòmic, la ciutat. Començarà una nova etapa amb més participació en el govern de tots els sectors socials mitjançant els partits polítics i, fonamentalment, els sindicats.

LA SEGONA REPÚBLICA.

Els antecedents republicans a Dénia els trobem l'any 1928 quan sorgeix, a iniciativa de José Calafat Cabrera i José Pedro Vives, entre d'altres, la societat *Fraternidad Republicana* que en 1930 s'adhereix a l'agrupació de partits que, amb la denominació *Alianza Republicana*, seran els protagonistes polítics de les eleccions municipals del 12 d'abril del 1931, nomenant com a president a José Calafat.

Aquestes eleccions donaran a Dénia el següent resultat: el 69,5% de vots republicans i el 30,5% de vots conservadors-monàrquics. El triomf republicà es va celebrar el 14 d'abril, un cop proclamada la República, amb una manifestació pels carrers de Dénia, fent-se càrrec de l'Ajuntament els regidors republicans. També continuaran en el poder municipal alguns monàrquics que, per la seua minoria, no tindran un paper significatiu.

Les esperances dipositades en el nou règim, fonamentalment pels obrers de la CNT, per aconseguir millores sòcio-econòmiques mitjançant el canvi polític, es veieren frustrades per la greu situació de crisi econòmica en què estava immersa Dénia. Els diferents alcaldes republicans no pogueren donar cap solució als problemes plantejats i, davant la seua impotència, formulaven queixes a les instàncies superiors amenaçant-les de deixar el govern municipal, sense complir mai aquesta amenaça. D'ací sorgí el distanciament entre la voluntat popular i les seves reivindicacions i el poder municipal incapaç de millorar la situació socio-econòmica.

Arxiu Municipal. Dénia.

Cámara Oficial Pasera de Levante en Dénia

Provincia de ALICANTEAyuntamiento de DENIAAño 1927

HOJA DECLARATORIA que D. Antón Sijano Leyda como (1) PROPIETARIO presenta a la Alcaldía de GATA DE GORGOS para la formación del Censo de propietarios y arrendatarios de tierras destinadas al cultivo de una moscatel y de comisionistas y comerciantes de pasa, ordenado por R. O. de 31 de Enero de 1927.

Domicilio del declarante	Situación de las fincas	CABIDA			Calidad de la tierra	Estado de la plantación	Quintales de pasa que produce	Quintales de pasa vendidos en el año anterior	Quintales de pasa exportados en el año anterior	Observaciones
		Hereditaria	Arrendada	Céntrica						
<u>Oficina N.º 111</u>	<u>Casas de</u>		<u>34</u>	<u>16</u>	<u>2</u>	<u>Regadas</u>	<u>1</u>			
	<u>Capitales</u>		<u>8</u>	<u>11</u>	<u>2</u>	<u>"</u>	<u>2</u>			
	<u>Barrut</u>		<u>8</u>	<u>11</u>	<u>2</u>	<u>Bueno</u>	<u>2</u>			
	<u>Arrendadas</u>		<u>6</u>	<u>14</u>	<u>2</u>	<u>"</u>	<u>1</u>	<u>10</u>		
			<u>56</u>	<u>52</u>						

Arxiu Municipal. Dénia.

(1) Arrendatario, Propietario, Comisionista o Comerciante.

En la dècada 1930-1940, Dénia es troba immersa en una crisi generalitzada. Havia caigut el cultiu del raïm per a l'elaboració de la pansa i encara no se n'havia produït la substitució per la taronja entre altres motius per la gran inversió que es necessitava per a extraure les aigües subterrànies i transformar el secà en regadiu. Així, el seu port que, en temps passats havia tingut un gran moviment comercial amb l'exportació de pansa, ara restava quasi paralitzat per no poder entrar en ell els vaixells que havien d'exportar la taronja.

Aquesta depressió econòmica repercutia en tots els àmbits socials. La desocupació i els pocs recursos econòmics de l'Ajuntament frustraran qualsevol intent de millora social.

De nou, i malgrat haver-se canviat el règim, des de l'Ajuntament sols es confiarà en la realització d'obres públiques com a única manera de solucionar la crisi de treball, sempre que estigueren a càrrec de les administracions provincial o estatal, ja que la hisenda municipal estava submergida en una bancarrota que arrossegava des dels temps de la monarquia.

En aquests anys es plantegen, una vegada més, les grans deficiències a nivell d'infraestructures urbanes com l'acabament del port, les escoles, un mercat nou, que l'aigua potable arribara a totes les zones del poble, la construcció de la xarxa de clavegueram, etc.: Totes aquestes obres quedaren en projectes i portaren al seu voltant moltes polèmiques de tipus polític pel seu aprofitament electoralista dels diputats i dels alcaldes, sense aconseguir-se cap d'aquestes millores urbanes.

La situació de crisi econòmica portava aparellada la crisi de treball i el consegüent atur forçós, provocant una forta inestabilitat laboral i una major conflictivitat social derivada de les vagues convocades pels sindicats d'obrers, fonamentalment la CNT, que en algunes ocasions arribaren a motivar canvis en el govern municipal. Els cenetistes foren els portaveus de la conflictivitat

socio-laboral, que el poder municipal no podia resoldre. En destacarem uns quans exemples.

En 1931, la vaga de juny entre els obrers del ram de la juguina i la vaga de setembre protagonitzada per 200 mariners que es dedicaven a la pesca del "bou" a motor.

En 1932 la situació va empitjorar, afectant la crisi obrera els agricultors, els mariners, i els treballadors de les fàbriques de juguines. Al mes de març la CNT va convocar una assemblea que va acabar amb una manifestació de més de 500 obrers que es dirigiren a l'Ajuntament per a lliurar les conclusions adoptades. L'obrer José-María Calafat, fill de l'alcalde, va parlar des del balcó de l'ajuntament donant a la patronal 4 dies de termini per a que es resolgueren els conflictes obrers. L'alcalde en funcions, en aquells moments Diego Ivars Perles, va prendre mesures de diferent ordre per a donar alguna solució immediata a la crisi de treball, recorrent als majors contribuents per a que aportaren diners i així poder començar diferents obres municipals.

El mes de setembre es reprenen les reivindicacions iniciades, aquesta vegada, pels obrers de les canteres de les obres del port, mitjançant una vaga a la qual s'uniren la resta de treballadors amb conseqüències gravíssimes. Es practicaren detencions d'obrers i un grup de 500 vaguistes assaltaren l'ajuntament per a alliberar-los. El governador va disposar la il·legalització dels sindicats i va donar un termini de 24 hores per a que els obrers es reintegraren a la feïna. Com a conseqüència d'aquest conflicte va ser cessat l'alcalde José Calafat.

En 1933 les destrosses causades en l'agricultura pel míldiu augmentà el nombre d'obrers aturats.

En els anys següents continua el deteriorament de la situació socio-laboral i, ja en vespres de la guerra civil, en juny de 1936, es planteja una vaga general a conseqüència de la qual es produeix un canvi en el poder municipal entre l'alcalde de *Izquierda Republicana* que va deixar el càrrec i el socialista Salvador Beltrán que el va substituir.

PARTITS POLITICS Y SINDICATS.

Els diferents partits i sindicats que participaren en el govern municipal al llarg de la dècada, foren els següents:

El Partit Republicà Radical.- Els seus antecedents i la seva base organitzativa es troben en la ja esmentada Fraternalitat Republicana de Dénia. Els seus components inicials estaven molt lligats al sindicat CNT, del que reberen el recolzament per a l'elecció de Miguel Cámara com a diputat en les eleccions constituents del 1931, però al poc temps, davant el gir a la dreta del partit, perderen el recolzament d'aquest sindicat.

El Partit Republicà Radical Socialista.- Tenia presència a Dénia des de 1930. S'integraren a Aliança Republicana, i anaren conjuntament amb tots els republicans a les eleccions municipals d'abril del 1931. Com a figures destacades d'aquest partit estaven Juan Chabás, fundador del periòdic republicà *El País*, Pedro-Juan Devesa, regidor a l'ajuntament de Dénia i nomenat el 27 d'abril de 1931 diputat de la comissió gestora de la Diputació Provincial, i Modesto Díaz Palomo, membre de la junta provincial del Partit Republicà

Radical Socialista, des de maig del 1931.

En 1934 el Partit Republicà Radical Socialista es va fusionar amb *Acción Republicana* creant **Izquierda Republicana**, constituïda a Dénia el setembre de 1934, com a continuadora de l'extingit Partit Republicà Radical Socialista.

El Partit Socialista i l'UGT.- No tingueren a Dénia una base organitzativa important fins 1931, per la qual cosa sols obtingueren un regidor en la candidatura republicana que guanyà en les eleccions d'abril del 1931. L'agrupació socialista de Dénia es constituí l'agost de 1933 amb molt de retard respecte d'altres agrupacions de la comarca com la de Pego -març de 1930- o la de Benissa -juliol de 1930-.

La situació va anar canviant al llarg dels anys 1931-36 i durant la guerra comptaren amb un major protagonisme en el govern municipal i en la societat deniera.

En 1934 es creà les **Joventuts Socialistes** que adquiriren el seu màxim protagonisme durant el període de guerra.

La "**Unión Obrera Dianense**" -CNT-. Es va constituir en 1919, funcionant ininterrompudament fins el final de la guerra. En 1931 comptava amb 2.647 afiliats i en novembre del 1936 ocupava el tercer lloc a nivell provincial amb 5.389 afiliats.

Es regia pel reglament de la societat *Unión Obrera Dianense* de març de 1931, i un dels seus presidents més destacats fou José-Maria Calafat Mengual, fill de l'alcalde radical, a qui recolzaren l'any 1931, participant en les activitats de Fraternitat Republicana però, davant la tendència dretana dels radicals, abandonaren la lluita política i es centraren en les reivindicacions laborals, sent els protagonistes de totes les vagues que es realitzaren a Dénia. La seva capacitat de mobilització fou molt forta per la nombrosa afiliació i el recolzament social que posseïen. Indirectament estigueren darrere de totes les crisis polítiques municipals i, en arribar la guerra, tingueren un especial protagonisme participant directament en les diferents col·lectivitats i comités.

Entrellaçada amb la CNT estigué la "**Federación Anarquista Ibérica (FAI)**".

El "**Partido Comunista de España SEIC**".- Es va constituir a gener de 1936 amb molt pocs militants. Entre els seus afiliats destacarem Juan Ivars Ronda qui ocupà l'alcaldia durant la guerra.

La Dreta Regional Agrària.- El primer comitè a Dénia és de 1932, sent president Rafael Bordehore Romany i vice-president José-Antonio Colomer. En les seves files s'afiliaren molts conservadors i monàrquics, inclosos els regidors conservadors de l'Ajuntament d'abril de 1931, com Miguel Durá Collado, Juan-Bautista Sanz Pérez, Vicente Morató Bertomeu i Victor Paris.

Dins del "**Partido Tradicionalista - Comunió Tradicionalista**" trobem els màxims representants de la dreta a Dénia que actuaren al marge de les institucions municipals i formaren posteriorment la "**Falange Española**". Entre els seus militants cal destacar Juan Devesa Giménez, Luis de Diego Arguimbau i Benito Palop Aranda, els qui, en la guerra, seran empresonats o assassinats en el període anomenat de "terror revolucionari".

L'EVOLUCIÓ DEL PODER MUNICIPAL.

La composició de l'Ajuntament, com a resultat de les eleccions del 12 d'abril de 1931, era d'11 regidors republicans, 1 socialista i 7 conservadors. Amb el vot dels regidors del Partit Republicà Radical, del Partit Republicà Radical Socialista i del Partit Socialista, units en eixes eleccions per a guanyar els monàrquics i conservadors, elegiren com a alcalde José Calafat Cabrera, del Partit Republicà Radical i, fins 1936, l'alcaldia sempre estarà en mans d'aquest partit.

Als nou mesos de governar conjuntament PRR-PRRS-PS sorgiren els problemes motivats pel desencantament dels regidors republicans, ja que no havien aconseguit cap millora per a la població, fonamentalment en els dos aspectes que més els preocupava: *la situación interna con su hacienda en ruina, y la situación exterior en que el paro y el hambre constituyen el único panorama visible*. Els atacs a l'alcalde provenen dels regidors del Partit Republicà Radical Socialista, amb el recolzament del regidor socialista.

L'alcalde José Calafat suporta successius vots de censura essent substituït pel també radical Diego Ivars Perles, després dels successos derivats d'una vaga general de setembre del 1932.

La situació municipal canvia amb les eleccions de febrer de 1936. S'anomenen com a regidors els representants dels nous partits del Front Popular que havien adquirit més protagonisme a nivell estatal, com *Izquierda Republicana* o el Partit Socialista, ocupant l'alcaldia, des de juny de 1936 fins abril de 1937, el socialista Salvador Beltrán Ripoll.

Quan esclata la guerra, la mateixa comissió gestora continua al front de l'Ajuntament però es crea el comitè d'enllaç format per CNT, UGT, Partit Comunista i *Izquierda Republicana*, que s'encarrega de tota la gestió econòmica municipal en els primers mesos de guerra.

Davant l'abandonament de les indústries i les terres dels grans propietaris, i la urgència de les collites de raïm per a elaborar la pansa, naix el comitè d'enllaç que substitueix els antics propietaris en la direcció de terres i indústries, l'ordenació del treball, el pagament dels jornals, etc. El comitè d'enllaç, quan s'acaba la temporada pansera, s'extingeix, funcionant un altre organisme -el control panser- per a liquidar les operacions efectuades en la primera campanya de la guerra.

Mai va existir un buit de poder i els membres de l'Ajuntament, amb els nous representants incorporats, continuaren desenvolupant durant tots aquests mesos les seves funcions. Al desembre de 1936 s'incorporen la CNT i l'UGT i, a partir d'abril de 1937, la FAI i el Partit Comunista, nomenant com a alcalde el cenetista Manuel Arbona Cuesta.

No va estar gens fàcil governar un poble contínuament amenaçat pels bombardejos, que necessitava de refugis segurs per a la gent, al que acudiren molts evacuats i refugiats i que tenia greus problemes de proveïment. Amb totes aquestes especials circumstàncies es durà a terme una vertadera revolució i canvi socio-econòmic, col·lectivitzant la major part dels sectors productius.

La qüestió religiosa i l'ensenyament, foren dos aspectes de la societat d'aquells moments que ens permeten veure les reticències socials i les

dificultats econòmiques que impossibilitaren l'aplicació de la legislació republicana.

Els nous governants republicans, en aplicació de la legislació vigent, optaren per una sèrie de mesures encaminades a laïcitzar la societat i suprimir alguns costums seculars de tipus religió presents en la societat deniera. Però, res canvià i continuaren les mateixes festes, amb les respectives processons com la de la flor al mes de maig, la de la confraria de Sant Roc, de la Santíssima Sang; les novenes, com la de Sant Vicent el mes de febrer, etc...

Sempre que sorgia en una sessió del ple algun aspecte relacionat amb la qüestió religiosa, la discussió es desenvolupava en un ambient tens on els diferents sectors polítics es posicionaven no admetent cap canvi per la banda dels regidors conservadors mentre que els republicans volien acabar amb les tradicions de tipus religió i secularitzar les escoles, el cementiri, les festes, l'hospital, etc.

Malgrat això, la permanència de les tradicions religioses es va mantenir fins l'any 1936. Després de les eleccions de 1936 s'adoptaren mesures contra les manifestacions de tipus religió.

Aplicant la legislació republicana es va modificar la inscripció de *cementerio católico* per *cementerio municipal*, i la intercomunicació entre el cementiri catòlic i el civil amb un pas permanent entre ambdós. Sobre la secularització dels soterraments existiren poques variacions, però sí moltes discussions entre els regidors especialment sobre l'intent de crear un impost pels soterraments catòlics i pels tocs de campanes. El mateix passà amb el canvi de nom dels carrers amb noms de sants que es feren d'una manera paulatina i no des de l'esclat de la República, i la major part d'ells es canvien l'any 1938, en plena guerra.

A nivell d'ensenyament passà el mateix, es mantingueren les ordres religioses fins després de les eleccions de febrer de 1936, quan es tanca el col·legi d'ensenyament secundari dels Germans Maristes i el de les Carmelites. S'havien mantingut, entre altres motius, per les deficiències en edificis escolars amb mancances de tot tipus, des d'higièniques a pedagògiques, que portaren a la clausura de moltes de les escoles deixant els xiquets sense escola en diferents períodes del curs escolar. Dels 18 graus d'escoles a Dénia, l'any 1931 no n'existia cap de l'Estat i únicament un d'ells pertanyia al municipi, la resta estaven instal·lats en cases particulars, pagant lloguer. Per aquest motiu, una reivindicació constant durant aquest període és la construcció d'un nou edifici escolar per part de l'Estat.

El dèficit en l'ensenyament públic es paliava amb l'existència de dues escoles religioses i, malgrat les instruccions rebudes constantment des de la inspecció per a que es substituïra l'ensenyament religió per l'ensenyament laic, no es va poder acomplir el canvi fins l'any 1936.

Durant tota la República un 65% dels xiquets escolaritzats reberen educació laica i un 24% educació religiosa.

LA GUERRA.

L'esclat de la guerra va tenir a Dénia repercussions immediates. El dia

19 de juliol de 1936, des de l'alcaldia es prenen les primeres mesures per a incautar automòbils i armes existents entre la població i, el dia 21, l'alcalde Salvador Beltrán, en sessió plenària, es va manifestar a favor de la defensa del règim republicà i les seves institucions.

Però potser els fets que més directament repercutiren en la població foren les destruccions produïdes el 25 de setembre de 1936, quan es crema el registre de la propietat, l'arxiu notarial, l'arxiu de recaptació de contribucions i es destrueixen els objectes de culte de l'interior de les esglésies, ermites i convents.

Comencen els assassinats, mitjançant el sistema dels "paseos" amb la "pepa", apareixent-ne els cadàvers en algun camí o carretera, o per altres procediments com l'assassinat col·lectiu de 21 persones llançades per un avenc del cap de Sant Antoni.

Després d'aquestes primeres onades revolucionàries, que afectaren les persones qualificades de faccioses o de dretes, Dénia va adaptar-se a les dificultats de la guerra i, malgrat estar allunyada del front, a partir del mes d'agost de 1937, patí els bombardejos de l'aviació enemiga que buscaven com a objectiu militar les fàbriques jugueteres reconvertides en indústria de guerra, duent-se per davant morts, ferits i destrucció i pànic entre la població. Per aquest motiu, molts habitants anaren a viure al camp o en altres pobles de la comarca més segurs.

Per a que la població civil estigués segura davant els bombardejos, es construïren els costosos refugis, fonamentalment el que va travessar l'altiplà del castell i que es començà a construir a finals de 1937.

Es realitzaren gran quantitat d'actes de tipus lúdic per a recaptar diners per a les necessitats sorgides de la guerra, destacant-ne els organitzats per les *Brigadas Internacionales* que instal·laren a Dénia una residència de convalescents, que després es va convertir en clínica militar.

Quan es va iniciar la sublevació militar les propietats dels pressumptes enemics del règim passaren a mans de l'Ajuntament el qual, mitjançant el comitè d'enllaç, les administrava. La Junta Qualificadora decidia si un propietari era o no era, segons el seu comportament, facciós. Però la creació de la Junta Qualificadora, integrada pels sindicats CNT i UGT, es va ajornar a febrer de 1937. Entretant la Comissió d'Expropiacions, integrada també pels dos sindicats va anar expropiant els béns urbans i rústics dels considerats facciosos, fent-se càrrec d'aquestes propietats el Comitè d'Enllaç.

El Comitè d'Enllaç també va actuar sobre tots els negocis, indústries o serveis propietat de les persones de dretes. La incautació més polèmica va estar la de les aigües potables i la fàbrica de gas. Malgrat ser una iniciativa del Partit Socialista, fou la CNT-AIT la que es va fer càrrec d'aquests serveis. Després l'UGT va proposar la municipalització dels serveis, sorgint una forta polèmica davant les diferents opinions que tenien, al respecte, els grups polítics.

També les aigües de reg amb els motors passaren a ser administrats pel Consell Local d'Economia, municipalitzant-se les aigües de la sèquia descoberta o l'aigua del pou de l'Alberca de Pedreguer.

Altres incautacions foren els edificis dedicats a l'ensenyament religiós

com el convent de les carmelites, el col·legi dels maristes i també la resta dels edificis on l'església catòlica celebrava els seus cultes. La Conselleria d'abastiment ocupà l'església de l'Assumpció com a magatzem, la comandància de defensa de costes ocupà l'església de Sant Antoni com a garatge dels seus cotxes i camions, la col·lectivitat de camperols ocupà l'ermita de Santa Paula com a magatzem de les collites.

Una de les característiques econòmiques de la guerra fou la de col·lectivitzar tots els sectors. Dénia col·lectivitzà la major part de la seua economia. Malgrat ser la CNT el sindicat majoritari, sempre donaren participació a l'UGT i així trobem els dos sindicats en la majoria de les col·lectivitats.

L'ARRIBADA DELS FRANQUISTES.

En els darrers dies de març de 1939 les tropes franquistes anaren ocupant totes les ciutats republicanes. Tant a València com a Alacant l'entrada tingué lloc el dia 30 de març. I, en tots els llocs, els personatges de la dreta tradicional reapareixen per a fer-se càrrec dels governs municipals.

Dénia s'anticipà i el dia 28 de març es pren l'Ajuntament i el dia 29 es constitueix una Junta Gestora provisional que ocupa l'edifici i col·loca la bandera bicolor, un dia abans que en altres llocs de la província d'Alacant.

Aquesta urgència en la presa del poder municipal per part de la dreta pot ser deguda al fet que a Dénia existia una dreta històrica, formada per propietaris agrícoles, empresaris i comerciants que havien vist perillar els seus interessos durant el període de govern republicà d'esquerres, i que s'havien vist desposseïts i relegats de la vida política i esperaven amb ansietat aquest moment del final de la guerra.

És curiós el fet que l'Ajuntament fora ocupat a les 10 del matí del dia 28 de març, i una hora després, a les 11 d'aquest mateix dia, un avió franquista, volant a gran altura i sense un blanc concret, bombardejara la ciutat destruint cinc edificis del casc urbà, amb un balanç de dos morts i cinc ferits, sense veure que a pocs metres del seu blanc, a l'Ajuntament, ja onejava des de feia una hora la bandera bicolor.

Diu l'acta de la sessió del ple del dia 28 de març del 1939 que: *El vecino de esta población D. Francisco Calabuig Doménech, movido de una decisión incontenible, impaciente por hacer de Denia auténticamente española, se dirigió acompañado de los también vecinos de esta ciudad, José Reig y Antonio Mulet a la casa del Ayuntamiento (...). Subieron al consistorio, no encontrándose a nadie en el local, izaron en el mástil de uno de los balcones la auténtica y bendita Bandera de la Patria, que el Sr. Calabuig traía al efecto y que había sido confeccionada unos momentos antes por su hermana D. María.*

Els protagonistes de la presa de l'Ajuntament en aquest primer moment, no són les persones més destacades de la dreta a Dénia, ja que els màxims representants estaven encara empresonats. El protagonista d'aquest event, l'industrial de la joquina Francisco Calabuig, provenia de les files de *Comunión Tradicionalista*, motiu pel qual també havia estat perseguit i empresonat.

En nomenar el primer Ajuntament franquista fou elegit president Joaquín Calabuig Morales. Entre els regidors cal destacar José Monllor Linares, també

fabricant de joguines, que havia estat empresonat durant la guerra, i Federico Antón Torregrosa, personatge de la dreta que havia format part del primer Comité Local de la Dreta Regional Agrària en 1932. Tots ells, com s'afirma en l'acta, eren *elementos afines informando el ánimo de todos los más puros y encendidos sentimientos patrióticos*.

Els representants municipals del nou règim franquista són persones significatives dels diferents partits conservadors i representants del poder econòmic que, durant la guerra, havien estat empresonats o havien fugit per la seva manifesta oposició al règim republicà, havent conspirat per enderrocar-lo.

L'Ajuntament constituït en el mes d'abril nomenà com a Alcalde Juan Devesa Giménez que havia estat declarat desafecte, jutjat i empresonat. Formaven part, com a regidors, els fabricants de joguines Joaquin Calabuig Morales i Fernando Sauquillo Fuster, aquest últim, afiliat a la Dreta Regional Valenciana, havia fugit després de l'assassinat de son pare, Enrique, i de la immediata incautació de la seua fàbrica per part de la CNT-AIT, reconvertida en fàbrica de material bèl·lic.

Tant els membres d'aquest Ajuntament, com els del constituït el mes de maig, havien estat empresonats immediatament després de la sublevació militar de juliol de 1936, i jutjats pel Tribunal Popular d'Alacant el 15 de febrer del 1937. Per la publicitat que dona la premsa del judici, coneixem els càrrecs pels quals se'ls acusava. A banda de ser de dretes, es diu que havien realitzat activitats encaminades a enderrocar el règim Republicà perquè n'eren enemics i volien implantar-ne un altre de tipus feixista. Alguns testimonis afirmaren en els judicis que, dies abans del 17 de juliol de 1936, havien propagat entre els seus conveïns, la necessitat d'alçar-se en armes contra la República, actuant constantment a favor de la intranquil·litat pública. Participaren en les activitats encaminades a preparar la rebel·lió, celebrant reunions per tal d'organitzar els mitjans necessaris per apoderar-se del poble i lliurar-lo a les forces faccioses.

La repressió comença des del moment que els nous guanyadors ocuparen els llocs de poder. Al voltant de 800 persones que provenien dels pobles de la comarca, no tenint cabuda en el nou règim franquista, ompliren les presons de Dénia de gom a gom, per ser Dénia presó del Partit Judicial. El 18 de juliol de 1939 es constitueix el Jutjat Militar Permanent de Dénia-Pego i comencen a efectuar-se, en la sala de sessions de l'Ajuntament, els consells de guerra que donaren com a resultat els afusellats en el cementiri de Dénia o d'Alacant. Amb aquests afusellats moria la República i s'iniciava el règim franquista tornant "els amos i senyorets" a les seves terres, fàbriques i negocis, continuant amb la permanència socio-econòmica anterior a la República.

BIBLIOGRAFIA:

ZURITA ALDEGUER, R. (1990), *Una faceta del caciquisme. El frau electoral en els districtes de Dénia i Pego (1875-1890)*, Aguaites n.5, Ed: Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta.

MORENO SÁEZ, F. (1988), *Notes sobre el caciquisme a la Marina Alta de 1890 a 1923*, Aguaites n.2, Ed: Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta.

MORENO SÁEZ, F. (1986), *Notas sobre el movimiento obrero en la Marina Alta (1900-1923)*, en Primer Congrés d'estudis de la Marina Alta, Ed: Institut d'Estudis Juan Gil-Albert. Diputació d'Alacant, Alacant.

MORENO SÁEZ, F. (1990), *La ciudad en el primer tercio del siglo XX. La crisis de la Monarquía*, en *Historia de la ciudad de Alicante. Edad Contemporánea. T.IV. "Patronato municipal para la conmemoración del Quinto Centenario de la Ciudad de Alicante"*.

BALLESTER ARTIGUES, T. (1991), *La repressió de la guerra civil i la postguerra a Dénia*, en Aguaites n.6, Ed: Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta.

BALLESTER ARTIGUES, T. (1992), *La segona república a Dénia 1931-1939*, inédit.

BALLESTER ARTIGUES, T. i GIL PUIGSERVER, F. (1992), *Els canvis del poder polític municipal a la Marina Alta: De la Segona República al Franquisme*, en Actes del III Congrés d'Estudis de la Marina Alta. Ed: Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta i Institut de Cultura Juan Gil-Albert.